

„ТОДОР ИКОНОМОВ“ ОТ ТОНЧО ЖЕЧЕВ
С., Изд. на ОФ, 1976

През есента на миналата година в Киевската библиотека към Академията на науките в УССР, в отдел „Старопечатни издания“, попаднах на интересни описания на двореца на Абдул Азис. В помещението, в което Азис провеждал разговорите с майка си, негов най-добър съветник, по една от стените се стичала вода. Разбира се, неслучайно, а за да не чуват гласовете и тайната да остава неприкосновена и пълна. Освен това в ръкописа се дава планът на дворцовата лична баня с помещение в нея, отделено с решетка, в което Абдул Азис, представете си, влизал специално за да насапуниса главата си, критичен момент — в който най-често са ставали покушения върху първия човек на империята. И това — в Константинопол, в султанския дворец, между хората, с които е живеел.

В „Тодор Икономов“ на Тончо Жечев, неусетно попадаме именно в това време, в той къс от история, който така малко е приобщен към нас, към времето ни, към историческата ни памет. Нашата литература с националреволюционна багра повече се е занимавала с живота отвъд Дунава, във Влашко, и това донякъде е обяснимо — там е била по-голямата част от нашата емиграция. Няма съмнение обаче, че „из браилските свърталища хъшовски“ много по-лесно може да се паят български песни и да се говори на висок глас за Отечеството, отколкото в преизподнята на Цариград, мястото, където работи и действа Тодор Икономов.

Впрочем, кой е той?

Едно име познато повече, отколкото самото му дело. Име на българин, страдалец български, с хубав як врат, който не се бои от бесилката, „мъченик на своите идеи“, както го нарича и Т. Жечев. Именно Икономов е един от тези, които живеят и се борят отвътре, в сърцевината на империята, в Цариград, който по онова време е толкова гръцки, колкото български и турски, а толкова и на страх от утрешния ден. Революционер сред черковниците, Тодор Икономов на Тончо Жечев далеч надхвърля библиографския портрет, изграден върху онова, което е писано или останало от него. Авторът е потърсил свои виждания, свои тълкувания на един възрожденец, психологическите му измерения,

дълбочините и противоречията на неговата мисъл, които в много случаи се изплъзват или поне трудно се долавят от авторите на подобни книги. Така силата на Тончо Жечевия Тодор Икономов не е толкова в хронологично разказаните събития, колкото в „оживяването“ на един образ в тези събития, търсенето и намирането на мястото му, и то за едно време, когато българската искра е гаснела от могъщото влияние на фанариотството и просветената гъркоманщина.

Въпреки цялата си ненавист срещу духовенството, изразено така добре в „Моята молитва“, в статията си „Решен ли е черковния въпрос“ Хр. Ботев пише: „Не се мина много време от началото на нашето възрождане и ето, вехтата борба между двата елемента — българи и гърци, се начена със сичката сериозност, като борба за живот и смърт, за глад и насущ хляб. В тази борба много праведни жертви претърпя нашият народ, много добри патриоти, много пламенни деятели в делото на възрождането и образованието, много мъченици за любовта към ближния измряха в турските тъмници и в заточение, гонени и убивани тайно и явно. Не по-малко бяха и на разбойническия вертеп — фенер.“

Тончо Жечев е избрал една от тези трудни пътеки. Безусловно, той се е намирал между не един и два свои авторски конфликта в изграждането на образа на Икономов. Освен това всичко би било много по-лесно, ако той се придържаше към „биографичните възли“, без те да се „развързват“ и тълкуват. Трудът дори би станал по-обемен, а може би и по-четивен. Тончо Жечев обаче не е избрал лекия път на занимателността, действието и повърхностната фабула. Той е усетил отговорността, както споменах, да ни разкрие вътрешните измерения на едно дело, да влезе в психографията на събитията и в края на краищата да остане при трайните стойности, които биха ни връщали нееднократно към тази книга.

По своята същност борбата за църковна независимост е съзаклатие за изясняване на българското начало на един народ, историческите пътища на когото са го довели далеч от Балкана, през Одрин — чак до Боюк дере, многолюдния квартал в Цариград. Това проникване към сърцевината на империята е предизвикано от времето. Предпочитат се български стоки — добре изработени и с вложено високохудожествено майсторство.

Необходими са фамилии на християни — дипломати, като тази на Стефан Богориди. Това изискват контактите с европейския свят. (През 1876 г. Богориди е изпратен да ръководи турското посолство във Виена, с неоправдани за двореца надежди.) Властниците пренасят България все по-навътре, към Пролитите. Не само духовно, бих казал, и материално. Константин Иречек отбелязва това в 1889 г.¹, когато говори за несებърската църква „Св. Йоан Неосветени“. За нейното високо кубе той буквално споменава: „Неговия кръгъл отвор (на църквата) подпират четири гладки, дебели стълба с елегантни капители от коринтски стил; единият стълб е дървен на мястото на каменния, който казват, отнесе един капудан-паша в прочутата Селимова джамия в Одрин.“ Пашата не смогнал да натовари на гемията си и останалите колони, капители и каменни фрагменти. И това пренасяне и унищожение на всичко, което е можело да се вземе от българските земи, е продължавало далеч във Възраждането. За да се стигне и до посегателството върху самото съзнание за българщина и национално чувство.

Тодор Икономов, тоя действителен „революционер сред черковниците“, влиза в съпротивата срещу опита да се отнеме от народа правото за национално самосъзнание.

В сражението за българщината авторът не откъсва Икономов от съвременниците му. Напротив, той търси допирните точки с тях, влиза в конфликтите на цариградските борби, дори в „патетиката“ на Хаджи Иванчо Пенчович, нападнал Славейков за нехристиянщина, а заседавал в София Левски да бъде изпратен на бесило.

Тръгнал от няколко страни при подредбата на материала си, Т. Жечев затваря кръга на методологическия принцип при изграждането на книгата пак с дейността на Икономов. В труда е изпозувана сравнителната методология, по-далеч от описателството и вече дълбоко в пластове на изследването.

При прочитането на „Тодор Икономов“ не можем да не стигнем до извода, че книгата има по-различно място в книжнината ни от това, което заема „Българският Великден. . .“ Двете книги не би трябвало и не би могло да се сравняват. Макар близки по концепция, време и място на действие, техните задачи са различни. Докато в „Българският Великден. . .“ се търси по-енично платно и е изразен жест, и то сполучлив, да се обхвадне цялостно „цариградското време“ от тази епоха, с „Тодор Икономов“ авторът си поставя допълнителна задача — да изясни един от апостолите на този „български Великден“. Той е само един от галерията дейци, но има своя пътека, патетика и съдба. Той е личност, и то с противоречия, което го прави по-реа-

лен и жизнен, човек на утопията, но и апостол на конкретното дело.

В една своя статия (в. Пулс, бр. 20 от 28 септември 1976) Светлозар Игов изказа интересни мисли по повод на книгата. На едно място той споменава: „Аз не зная, право да си кажа, дали това е историческо съчинение.“ И допълва: „Тази книга по своя пагос извира от Паисиевите и Захари Стояновите традиции на нашата историческа памет.“

Някъде тук е и нервът на книгата. Читателят, който почти винаги е недоверчив към автора (не става дума за Тончо Жечев, а изобщо към пишещите), но винаги е с надежда да бъде спечелен от тази или онази творба, в случая е готов да се довери на фактите, в които е въведен. Но успехът би бил равен на нула, ако между тези факти авторът не съумееше да улови чувството му, да потърси неговата отзивчивост към събитийността и личната му съпричастност при разкриването на Тодор Икономов. Впрочем авторът точно е определил и насоката на книгата: „Очерк из историята на българската обществена мисъл“. Потърсен е не само Икономов, с обикновените бележки — раждане, битие и смърт, а е очертан онзи носител на обществена мисъл, който не би могъл да се сбърка с някой друг от неговите съвременници.

Нашата историческа книжнина е оскърбена от времето в това отношение. Именно — оскърбена. Бурните исторически събития след Освобождението не дадоха възможност да се изградят такива книги, които да съхранят духовните портрети на носителите на различните философски течения и ако щете, тежнения, които биха очертали епохата. А нямаше и достатъчно подготвени автори за това. Ние нямаме своя комуна, с нейните полюси и противоречия, нямаме нито Марат, нито Робеспьер, но очарованието на апостолите в една или друга област е не по-малко привлекателно. Няма да споменавам за Захари Стоянов, защото се страхувам да не попадна в модата на това инак могъщо име. Но колцина знаят нещо за един Теофан Райнов например, създал конспирация в турското разузнаване, срещал се с Бакунин и Мацини, раздавал пари от турската хазна на Левски, Каравелов и Ботев, разговарял с „обесникът из Русия“, Нечаев, обвиняван ту като враг на революцията, ту издиган като неповторим апостол и довереник на Раковски и участник в отрядите на Гарибалди. Няма съмнение, че дейността му е затъмнена с неясноти, а може би и с грешки, но са достатъчни срещите му с Бакунин и Мацини, за да заслужи по-сериозни изследвания. Това не значи, че в такива случаи ще се съгласим с всичко в една биография, в едно изследване. Така е постъпил и Тончо Жечев в „Тодор Икономов“, може би най-близо до думите на Христо Ботев от статията му „Решен ли е черковния въ-

¹ К. Иречек. Княжество България. Т. I. Пловдив, 1889, с. 801.

прос“. Въпросът се реши, пише във Влашко Ботев, само за духовенството, а за народа ще се реши само когато остане той без духовенство.“

Предтечата Ботев видя развитието на историческата история и прозря в нейния утрешен ден. Икономов се спаси от турските тъмници, не попадна между „убиваните тайно и явно“, пак по думите на Ботев. И Тончо Жечев го изтръгва от обречените на забвение, или по-точно от обречените на забвение носители на българска обществена мисъл.

И ако си зададем въпроса, „А защо ни е бил необходим точно Тодор Икономов?“, отговорът е ясен — за да се почувствува обемът на духовното горене, полюсите на тази възрожденска мисъл, за да не остане един от творците на историята в забравата на времето.

И аз напълно съм съгласен с последното изречение в неговата книга, в което той казва: „Но в най-хубавата си и жива част делото и мисълта на Тодор Икономов ще влязат в националното демократично наследство като притежание на българския народ, като част от миналото му, към което мислено ще се връща по пътя, който му предстои занаярел.“

Това е най-вярната отправна точка. Защото няма съвремение без аналогии в миналото и минало без аналогии в съвремението. Това е богатството, което ни разкриват „мисловните люде“, работниците на идеите, един от които е и Тодор Икономов.

Георги Тахов

„ПОЕТИ ОТБЛИЗО“ от БОЖИДАР БОЖИЛОВ С., БП, 1976. 128 с.

За мнозина Божидар Божилков е образец на типичен лирик — спонтанен и емоционален, плодовит и често „артистично“ небрежен в стиховете си. И понеже, както знаем, творческата спонтанност и критическото съзнание се намират на противоположни полюси, есетата и статиите на поета в новата му книга „Поети отблизо“ представляват много странен интерес — не само с проблематиката си, но и като един опит да се съчетаят поетическото проникновение, тънкият усет за нюансите в поетическата реч с аналитичността на критическото мислене. Подчертавам това, защото според мен именно в този случай са най-безспорни и интересни критическите открития на Божидар Божилков; и обратно, когато той се старее да „вмести“ непосредственото си впечатление в рамките на априорни — и понякога неточни — схеми, когато не се доверява докрай на своя непосредствен усет, се случват и доста очебийни (за щастие, твърде редки) размивания с обекта на критическа интерпретация.

Една част от статите — „Ехото на Октомври в българската поезия“, „Септември 1923 в нашата поезия“, „Отражението на Втората империалистическа война в някои лирически творби“ и др. — са изградени върху обширно-тематичния принцип. Както показват и самите им заглавия, в тях се търси отражението на определено историческо събитие (и свързания с него тематичен диапазон) в нашата поезия. В тези статии Божидар Божилков влиза по-скоро в ролята на литературен историк — прецизно изброява творби на различни автори, анализира идейно-естетическите им особености, като се стреми по този начин да очертае и развитието на темата в нашата поезия. В първата от цитираните статии той се спира най-напред на творбите на Д. Полянов, отбелязвайки особено ата слава от нова идейност и традиционен образен реkvизит, разглежда стиховете на Христо Смирненски като нов етап в естетическото овладяване на темата, проследява развитието ѝ в творчеството на Хр. Ясенов, Хрелков, Кр. Кюляков, Хр. Радевски, Л. Стоянов, Мл. Исаев, Анг. Тодоров, В. Андреев, Кр. Пенев, К. Зидаров... за да стигне до днешните ѝ превъплъщения в стиховете на П. Матев, Д. Методиев, Л. Стефанова, О. Орлинов и още много поети. Дори самото това изброяване показва какъв е подходът на Б. Божилков: обзорен, със строго спазване на хронологията, със стремеж да се открият онези творби, които бележат нов момент в трактовката на темата за великия Октомври в нашата поезия — за да се достигне накрая до обобщението за мястото и ролята на октомврийската тема в развитието и обогатяването на гражданската тематика в българската лирика.

По аналогичен начин, макар и много по-лаконично, е написана и статията „Септември 1923 в нашата поезия“. Тук вниманието на автора е насочено повече към въпроси, свързани с приемствеността и новаторството в нашата поезия през 20-те и 30-те години: ролята на А. Разцветников като продължител на традицията на Хр. Смирненски, новаторството на Н. Фурнаджиев, поемата на Гео Милев „Септември“ като образец на творчески асимилирани влияния на модернизма...

По-друг, много по-личен нюанс има в статията „Отражението на Втората империалистическа война в някои лирически творби“ (въпреки че композиционно тя не се отличава чувствително от първите две), където Божидар Божилков е ограничил задачата си и хронологически, и тематично. Но тук той има предмисловото да пише в същност за един исторически момент, изиграл голяма роля в оформянето на неговото поетично поколение. И предимствата на личния опит, на непосредствено преживяното личат дори в един на пръв поглед незначителен факт: авторът е много по-проникновен в тълкуването на творбите на Б. Райнов, Ал. Геров — поети, с които го свързва общият духовно-